

Sárdi Fülöpné

Életrajz

Az apám szülei földbérlők voltak. Fleischl Ignác és Strasszer Karolina elég nagy földet béreltek Tiszaszőlősen [Heves vm.-ben lévő nagyközség. – A szerk.]. Volt egy saját, nagy kúriájuk. Elsősorban gabonát termeltek a területeiken. Sok alkalmazottjuk volt, nem ők dolgoztak a földeken. A nagypapa felügyelte a munkát, és kereskedett a gabonával. Hozzá is jöttek, és ő is járt vásárokbá. Nem tudok róluk sokkal többet, mert már meghaltak, mire én megszülettem. Hét testvére volt az apámnak, abból hat maradt meg. Egy még kicsi gyerekként meghalt. Rudolf, azt hiszem. A legidősebb testvérét Izsáknak hívták. Tulajdonképpen üzletember volt. Mondhatnám úgy, hogy amit ma brókernek neveznek. Tehát tőzsdézett. Izsónak hívtuk. A felesége Márta, és nekik volt egy fiuk.

A következő Fleischl Laura volt. A férje, a Bruck Károly egy elég nagy léhűtő volt, úgyhogy az asszonynak kellett gondoskodnia a családról. Egy üzletet csinált, savanyúságokat meg zöldséget árultak. Nekik három gyerekük volt, Imre, Andor és Klári.

Aztán jött a Fleischl Lajos, aki Földesre magyarosított a munkája miatt, orvos volt, nőorvos. Két lánya lett. Az ő felesége volt a Janka néni. Lajos bácsi megélte, és ha jól tudom, túl is élte a holokausztot.

Na most volt a Fleischl Dezső bácsi, aki ugyancsak üzletember volt. Felesége volt az Irma néni, és két fiuk volt. Dezső bácsi a Zágón nevet vette föl, az István és az András már ezen a néven éltek. Dezső bácsi a második világháborúban a gettóban volt, utána nem sokkal halt meg.

A Fleischl Szidónia, annak a férje a Gyenes Lajos, és őneki két lánya volt. Az Izsó bácsinak és a Laura néninek volt egy fia, és ő elvette a Gyenes Lajos és a Szidi néni egyik lányát, a Karolinát. Tehát édestestvérek gyerekei házasodtak így össze. A család ezt tudomásul vette. Nem csináltak belőle túl nagy ügyet. Nekik lett két lányuk, az Éva és a Márta, akik nekem másod-unokatestvéreim.

A család nagyon szorosan tartotta a kapcsolatot egymással. Voltak a családi zsúrok, tehát az anyai ágon volt egy nagynéni, aki összetartotta a családot, annak a Városmajorban volt egy gyönyörű villája, óriási kerttel. Azért emlékezetes, mert mint gyerekek oda eljártunk gyakran. Rendszeresen, mindig valaki másnál volt a családi összejövetel úgy pár havonként. Ezek ilyen uzsonnák voltak. Rendszerint kávé, kuglóf volt vagy aprósütemények. A felnőttek beszélgettek, a gyerekek körbeugrálták őket, játszottak. Nálunk, a Kiss János utcában is voltak ilyen zsúrok. Ilyenkor az

ötszobás lakásból tulajdonképpen az ebédlő és a szalon volt erre a célra szabaddá téve.

Az apám 1866-ban született Budapesten. Hamar kiderült, hogy van tehetsége a szobrászathoz. A művészeti főiskolát Bécsben végezte el. Szobrász volt, de sohasem dolgozott otthon. Volt a lakásunkhoz közel egy műterme, ahova mindennap elment, és csak ebédre jött haza. Délután már nem nagyon ment vissza. Inkább lement a kávéházba a Lövölde térre, a Cairo kávéházba. Oda járt ő minden áldott nap. Ott olvasott újságot, és ott jött össze a barátaival. Sohasem kártyázott, beszélgetni szeretett. Nem is cigarettázott, csak szivarozott, szivar és pipa. Ez neki, azt hiszem, rendkívül fontos volt. Emlékeim szerint egy napot sem hagyott ki. Fontosabb munkái voltak, hogy dolgozott a Bazilikán, a Parlamenten, az Uránia mozin, a Mezőgazdasági Múzeumon meg ezen az egész városligeti komplexumon, a jáki templomon, ami másolatokból áll tulajdonképpen [Az Alpár Ignác építész vezetése mellett 1896–1902 között felépült ún. Vajdahunyadvár épületkomplexumról van szó, ahol több régi magyar épületrészletet szerkesztettek egybe: a Vajdahunyadvár egyik tornyát, a gyulafehérvári Károly-kaput, a csütörtökhelyi kápolnát és a jáki templom kapubéllétét. – A szerk.]. Tehát ő épületszobrász volt. A keresete több mint bizonytalan volt. Nem volt állandó megrendelői köre egy idő után. A gazdasági krízis, az 1920-as évek közepétől kezdve [lásd: 1929-es gazdasági világválság] rettentő bizonytalan volt. És ő azt a hibát követte el, hogy a munkásait, ha volt munka, ha nem volt munka, fizette. Következésképpen állandó végrehajtás volt ellene, a zongorát hol vitték, hol visszavettük, hol megint elvitték. Úgyhogy jó kis bizonytalan helyzetben éltünk. Ennek ellenére nagyon boldogan éltek a szüleim. Hát nem mondom, hogy anyu időnként nem rendezett jeleneteket, mikor egy-egy végrehajtás jött meglepetésszerűen. Mert az apu minden rosszat igyekezett magától elhárítani. De öközöttük egyébként egy csodálatosan harmonikus házasság volt annak ellenére, hogy anyunak nagyon nehéz dolga volt. Ezen felül pedig kimondottan jó megjelenésű, elegáns pár voltak.

Az anyám apja Lindner Sámuel. 1842-ben született Námesztón [Árva vm.-ben lévő kisközség volt. – A szerk.]. Ha jól tudom, ez a község most Szlovákia területén van. Ő Bécsben élt, ott végezte az egyetemet. És bár általános orvosként végzett, szemorvos specialista lett belőle. Itt laktak a Fehérháj utcában. Nagyon nagy praxisa volt, de úgy ismerték, mint a szegények orvosát. Tehát szegény embertől nemhogy nem fogadott el pénzt, hanem még ő segítette őket. Freud is megemlíti őt a munkájában – mert személyesen ismerték egymást –, és foglalkozott bizonyos mértékig pszichiátriával is. De ez inkább csak hobbija volt, lényegében mint belgyógyász tevékenykedett és mint szemspecialista. Ehhez hozzátartozott az, hogy a nagyapám – akit sajnos nem ismertem, de a testvéreim szerint egy különleges egyéniség volt – rendkívül felvilágosult ember volt orvosként is, és emberként is. Kiegyensúlyozott anyagi körülmények között éltek. Nem voltak gazdagok, ellentétben a nagymamám testvéreivel, akik általában kimondottan gazdag emberek lettek, elsősorban banki vonalon. Ő neológ volt, de szerintem járt templomba. 1911-ben halt meg. Azt tudom, hogy a nagymamám biztosan járt templomba, amíg ő élt, a családukban ő volt a felelős az ünnepekért. Mindent betartott és betartatott velünk. Nagymamának nyolc iskolája volt, tehát négy polgárit végzett [Lásd: polgári iskola. A polgári iskolát az 1868-as népiskolai törvénnyel hozták létre, de a német „Bürgerschule” mintájára – először a német lakosságú városokban – létesítettek ún. polgári iskolákat (Pesten 1840-ben), ezek azonban még egységes szervezet és irányítás nélkül működtek. – A szerk.]. De rendkívül érdeklődő és meglepően modern gondolkodású valaki volt. Nagyon szeretett énekelni, úgyhogy gyerekkoromban nagyon gyakran ő altatott el. Tulajdonképpen amikor az ötszobás lakásban laktunk, akkor egy darabig velünk élt. Omi

nagymamám 1933-ban halt meg. Neki sok testvére volt. Akiról én tudok, egy nővére, a Zseni néni, akivel együtt élt, miután tőlünk elköltözött. Akkor egy másik testvére volt a Szidi néni, aki nagyon fiatalon meghalt. Az ő gyereke volt Tükrössy Richárd, aki Pickről magyarosított Tükrössyre, mégpedig azon az alapon, hogy a feleségével vettek egy birtokot Tükröspusztán, és annak az alapján lett – két es-y-os – Tükrössy. Tehát ők nagyon hamar katolizáltak. Ő volt aztán, aki kifizette a tandíjamat az egyetem első félévében, és nála dolgoztam közvetlenül a háború után. Kelmefestékekkel kereskedő cége volt.

Anyukám 1876-ban született Budapesten. Egyedüli gyerek volt. Operaénekesnek tanult, és el is végezte az operaiskolát. Ez akkoriban különlegesnek számított. Nem is tartott sokáig a pályája, mert amikor férjhez ment, akkor az apunak az volt a kérése, hogy hagyja abba az éneklést. Hát ehhez tudomásul kell venni, hogy 1898-ban azért az egy polgári családban nem lett volna nagyon természetes, hogy a leány fellépjen. Úgyhogy anyu tudomásul vette. Előtte volt néhány szerepe, a legkedvesebb a Carmenből volt. Mezzo, illetve alt hangja volt. Az esküvőjük 1898-ban Dohány templomban volt. A házassága utántól kézimunkákat csinált, nem volt már munkahelye. Persze egész életében nagyon muzikális volt, úgyhogy a már említett családi zsúrokon bevett szokás volt, hogy az anyu énekelt. Meg mi is sokat zongoráztunk és énekeltünk otthon.

A szüleim Budakeszin egy nyaralót béreltek. Színes ablaküveggel volt végig bevonva, olyan barátságos kis ház volt. Oda még az én életemben is kijártunk kirándulni. Egy sváb család – akik egyébként a Budakeszi határában lévő vendéglőnek voltak a tulajdonosai –, azok egy házat adtak ki, ahova rendszeresen jártak évről évre. Az apu fiakerrel járt ki délutánonként, mert hát akkor még más közlekedés oda nem volt. És nagyon szerettek ott nyaralni, erről sokat mesélt a Hedi, a nővérem, hogy milyen jó dolguk volt ott. Egész nyáron kinn voltak, az iskolaszünetben. Vitték magukkal a háztartási alkalmazottat.

Hedi nővéremen kívül volt még egy nővérem, Cora. Ő 1900-ban született, Hedvig pedig 1903-ban. Cora művész volt, festő. Nagyon tehetséges volt és szép. Otthon, ha festett, akkor a szalonban, a nagyszobában állította föl a festővásznát, és keverte a színeket a palettáján. De hát azért ő főleg a szabadban festett, eljárt, leggyakrabban a Dunakanyarba. Kernstoknak az iskolájához tartozott, az úgynevezett nyári iskolához [Kernstok Károly (1873–1940), a Nyolcak egyik vezető alakja, majd plein-air képeket festett, később dekoratív, konstruktív és expresszív elemeket egyesített. – A szerk.]. Rengeteg akvarellt készített, ezek közül sok még mindig megvan. Cora megházasodott, és a férjével együtt 1930-ban elment a Szovjetunióba. 1935-ben Szolikamszkból küldött még hírt magáról, aztán semmi többet nem tudunk róla.

Hedi a Váci utcai gimnáziumban érettségizett [lásd: leányiskolák; érettségizett nők]. Nagyon szépen énekelt. Neki is alt hangja volt, de ő sosem gondolt arra, hogy művészi pályára menjen. De borzasztó nagy zenerajongó volt egész életében. Engem is állandóan vitt hangversenyekre. A bankszakmában dolgozott a háború előtt, aztán a háború után mégiscsak megint lett köze a művészetekhez. A Budapesti Színész Otthon megalapítója és kezdetekben az igazgatója volt. Mindenkit ismert a szakmából, együtt kártyázott a legnagyobb magyar színészekkel. Szenvedélyes kártyás volt. Még a háború előtt megismerkedett Blum Gyulával, akivel több mint öt évig jártak jegyben, mert Gyula nem tudott áttelepülni. Ő munkácsi [Munkács – Bereg vm.-ben fekvő város, melynek 1850-ben 6000, 1910-ben már 17 300 lakosa volt. A város a Galícia felé irányuló kereskedelem – fa, marha, gabona, bor, sör, ásványvizek, gyümölcs – lendítette fel. 1910-ben a

város lakosainak 44%-a tartozott az izraelita hitfelekezethez, ez volt a legnépesebb vallási felekezet Munkácson. A város a trianoni békeszerződés értelmében 1919-ben Csehszlovákiához került, majd 1938-ban, az első bécsi döntés után átmenetileg ismét Magyarországhoz. Lakosainak száma ekkor már 30 000 fő körül mozgott. 1945-ben a Szovjetunióhoz csatolták (Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság), 1991 óta pedig Ukrajnához tartozik. – A szerk.] volt, bigott zsidó famíliából származott, de ő miután a tanulmányait végig Prágában csinálta, nagyon hamar elkerült ebből a környezetből, és teljesen, abszolút neológ lett, tehát abszolút nem volt vallásos. Az ő ortodox előéletéről nem volt sohasem szó. A családjával nemigen tartotta a kapcsolatot. Hedivel 1935-ben házasodtak össze. Polgári esküvőjük volt. Aztán a Gyulát elvitték munkaszolgálatra. Nem jött haza. Hedi csináltatott neki egy gyönyörű síremléket. Egy jó nevű szobrász készítette. Az 1970-es években műemléknek nyilvánították, úgyhogy Gyula emléke megmarad. A Hedi aztán sokkal később újránházasodott, egy Amerikában élő kutatóorvoshoz ment hozzá, aki még a háború előtt ment el Magyarországról. Tivadarral hol itt éltek, hol pedig Bostonban.

Hedi és Cora fantasztikusan jó testvérek voltak. Cora sokkal gyengébb karakter és egyéniség volt, mint a Hedi. Annak ellenére, hogy Hedi volt a fiatalabb, mindig ő volt a támasz.

A lányok nagy társasági életet éltek. Nálunk úgynevezett házi bál volt minden évben, míg ők otthon laktak. Ilyenkor a nagymamám is odajött, és akkor a nagymamámmal a személyzeti szobában aludtunk – mert hiszen akkor elküldtük a személyzetet, ők az előkészítésben segítettek meg aztán a rendrakásban. Pontosan emlékszem, a narancssaláta az állandó menü része volt, és volt egy olyan bútorunk, ami kifejezetten arra a célra szolgált, hogy föl lehetett rakni rá az ételt, tehát két emelete volt. Fölül voltak a sós ételek és alul voltak az édesek. És én odaálltam – körülbelül akkora voltam, hogy a fejem búbja a második emeletet érte el –, és akkor odaálltam, és ártatlan pofával hátranyúltam, és belenyúltam a narancssalátába és tömtem magamba. Ez egy élénk emlék. A másik pedig az, hogy volt egy gyönyörű, nagy csillárunk, ami viszonylag alacsonyan lógott le, és a táncolásnál zavart. Úgyhogy énnekem egy széket tettek a csillár alá, és akkor én arra ráültem, hogy a táncosok engem kerülve ne üssék be a fejüket a csillárba. Emlékeim szerint nagyon előkelő társaság gyűlt össze nálunk. Volt festő kolléga, szobrász kolléga, jó nevű zeneszerző és zeneelőadó is. Szóval intellektuális baráti köre volt a Hedinek meg Corának. Persze, miután a Hedi már kezdett a bankban dolgozni, hát voltak tisztviselők is, banktisztviselők. Ezeken a házi bálokon nemcsak táncoltak, hanem előadást is tartottak, amire készültek előre, a hozzávaló színpadi kellékeket persze Cora gyártotta le. Volt olyan, hogy „Az ember tragédiájá”-ból részleteket adtak elő úgy, hogy egy lyukon keresztül beszéltek, az volt a színpadi díszlet. Általában a farsangi időszakban voltak ezek a bálók. A lányok ruhát csináltattak maguknak a házi varrónővel, aki szezon előtt jött felfrissíteni a ruhatárunkat. Ezeknél a báloknál úgy volt, hogy másnap volt az úgynevezett reconnaissance-visite, amikor a vendégek névjegyet adtak le megköszönve az estélyt. És akkor vagy egy kávét kaptak, vagy valami szendvicset, vagy kis süteményt.

Volt egy ötszobás lakásunk, aztán abból később már csak két szobát használtunk, de az a két szoba is olyan nagy volt, mint mostanában egész lakások. A Kiss János utcában – mikor már én világra jöttem – nem volt cseléd, csak bejárónőnk volt. Akkor általában a személyzeti szobát valaki olyasvalaki kapta, aki a mosást csinálta meg a nagytakarítást. Amíg a Cora meg a Hedi gyerekek voltak, addig volt bejárónő, illetve cseléd lány is. A nagylakásban én aludtam az ebédlőben, ott volt egy dívány. Hedi pedig a szalonban. A Coráé volt az egyik udvari szoba. A szülőknek volt saját hálósobája, az egyik utcai szoba.

Akkor változtattunk a kétszobásra, mikor Hedi férjhez ment, tehát csak későn, 1935-ben. Ekkor két szobát kiadtunk belőle. Az utcai szobából egy szobát egy francia nőnek és az udvari szobákból pedig az egyiket egy fiatalembernek adták ki anyuék.

Hiába volt két testvérem, mégis egykeként nőttem fel. Anyuval voltam nagyon sokat. Ő vezette a háztartást, ment bevásárolni minden reggel. Rém ügyes kezű volt, és nagyon jól tudott a Corának segíteni mindenféleképpen. Ha nagyon pénzzsűkében voltunk, babákat csináltak. Például lencsibabákat teljesen korhűen és annyira remekül, hogy abból nagyon jó jövedelemhez jutottak. Az anyu aztán vállalt mindenfélét, például olyat is, hogy a Stümmertől – az volt a nagy csokoládégyár – valamilyen kapcsolat révén kapott bizományban árut, és akkor az egész családnak – mármint a nagycsaládnak – ő adta el, és ezen keresett.

A skót iskolába jártam elemibe is, és a négy polgárit is itt végeztem el. Mai napig azt mondom, hogy annál jobb iskola nem létezett. Például végig abból a matematikából éltem, amit a skót iskolában tanultam a Zsófi nénitől, a tanárnőnktől.

A skót iskola léte azon alapult, hogy zsidókat akart téríteni. Ez volt egyértelműen a feladata. Tehát egy skót misszió volt, református misszió, amelynek a feladata volt, hogy minél több zsidót térítsen. Következésképpen csodálatosan jó dolgunk volt. Sok zsidó volt az osztályban, és természetesen volt zsidó hittan. A legjobb barátnőm egy asztalosnak a lánya volt, aki még nota bene evangélikus is volt. [A Skót egyház 1838-ban indította meg az ún. zsidó missziót, és 1841-ben Pesten is létesített állomást. A szabadságharc után egy ideig szüneteltették a tevékenységüket, majd folytatták munkájukat. A misszió épületében elemi és polgári leányiskola és leányotthon működött, ahova főleg zsidó származású lányokat vettek föl. A misszió élén egy skót és egy magyar lelkész állt, az iskolákban pedig 16 tanerő tanított. – A szerk.]

Gimnáziumba a Mária Teréziába jártam, az Andrássy úton. Ez elit gimnáziumnak számított. Kitüntetéssel érettségiztem. Na most ott is volt persze zsidó hittan, Schwartz Jakab tanított, de nem sok maradt meg bennem belőle, ez az igazság. Nyugodtan megtanulhattam volna héberül olvasni, mert lehetett volna, de nem volt különösebb affinitásom iránta. Nagyon intelligens, rendes ember volt.

Délutánonként sokféle jártam, elsőként volt a zongora. A Hedi vitt el engem ötéves koromban ahhoz a zongoratanárnőhöz, akihez aztán hosszú évekig jártam. Részben eljártam hetente kétszer, aztán volt olyan, hogy hozzánk jött a tanár, már ha éppen otthon volt a zongora. De volt úgy is, hogy a szomszédban kellett gyakorolnom. Aztán jártam az önképzőkörbe, aminek én voltam az elnöke, másrészt az énekkarban nagyon aktívan részt vettem. A sportkörben kevésbé voltam aktív, arra már nem futotta az időmből. Még a polgáriba jártam, amikor elkezdtem pénzt keresni. És az elég sok időt vett igénybe, főleg a hétvégeket, mert a gyermekszínházban zongoráztam, kísértem az énekeseket, meg a színdarabokhoz játszottam, úgyhogy ezzel én nagyon rendesen kerestem. Jártunk vidékre. Eredetileg azt képzelték rólam, hogy én nagyon muzikális vagyok, és ezért ezen a pályán kéne elhelyezkednem. Viszont volt egy kiváló kémiatanárom, egy zseniális ember, aki olyan érdekessé tudta tenni ezt a sokak számára száraz, unalmas vagy kevésbé vonzó tárgyat, hogy én beleszerettem. És úgy döntöttem aztán, hogy felvételizem a műszaki egyetemre. Egyébként akkor még nem volt felvételi vizsga [A két világháború közötti felsőoktatásban nem volt felvételi vizsga, csak egyes, a profiljuk miatt előzetes szelekciót igénylő szakok esetében. A magyarországi felsőoktatásban 1952-ben rendelték el az egyetemi és főiskolai felvételi vizsgát. – A szerk.], a

kitüntetéses érettségi számított, és egy beszélgetés volt az emberrel. Nem túl nagy sansszal indultam neki, hiszen a numerus clausus már működött 1935-ben [„Hivatalosan” legalábbis, ekkor már nem és még nem volt numerus clausus az egyetemeken. Az 1920 és 1928 között működött numerus clausus-rendszert az 1939. évi IV. tc., az ún. második zsidótörvény („A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”) állította vissza. Lásd még: Antiszemita közhangulat az 1920-as évek elején; Egyetemi tanulmányok és a numerus clausus; Numerus clausus Magyarországon; Zsidótörvények Magyarországon. – A szerk.]. De felvettek. Az első félévben tandíjat kellett fizetni, és ezt mi nem tudtuk volna kifizetni, de az egyik rokonunk azt mondta, hogy ha engem fölvesznek az egyetemre, akkor ő állja a tandíjat. Na most ezt neki egy fél évig kellett csak állni, mert az első félévben még mindenkinek kellett tandíjat fizetni, de attól kezdve a vizsgáim eredménye alapján tandíjmentes voltam végig az egyetemen. Az egyetem után rögtön a doktorit is megcsináltam. Igaz, hogy a diplomámat hosszú ideig nem tudtam hasznosítani, mert hiszen 1940-ben doktoráltam, úgyhogy akkor arról, hogy elhelyezkedjem vegyészként természetesen szó sem lehetett [lásd: zsidótörvények Magyarországon]. Ezért egészen alulról kezdtem, egy kelmefestő üzembe mentem, még csak nem is segédnek, hanem inasnak, és ott bedolgoztam magam. Megtanultam nagyon sok minden praktikus dolgot, és egészen addig, amíg a háború olyan mértéket nem öltött, hogy nem lehetett mozogni már, ott dolgoztam.

Amíg a nagymamám élt, addig a zsidó ünnepeket nálunk betartották. Ami azt jelentette, hogy nagyobb ünnepeken Pészah, Ros Hasónó [Ros Hásáná], Jam Kiper az Omi odajött hozzánk – mert ő egyébként a testvérével lakott, mégpedig éppen abban a házban az Ajtósi Dürer soron, ahol később mi a nyilasok elől elbújtunk –, és nálunk maradt az ünnep kimeneteléig. Általában ott is aludt nálunk. Elmentek együtt anyuval a Dohány utcai templomba, én nem mentem velük, meg úgy emlékszem, hogy sem az apám, sem pedig a nővéreim nem mentek velük. Gyerekkoromban, sőt fiatal lány koromban a böjtöt [lásd: böjtnap] betartottuk. Ennek megvolt a maga normális rituáléja. Pészahkor is a füvektől kezdve a kemény tojáson, a sós vízen keresztül minden megvolt. A Hagadát én olvastam mint legfiatalabb, persze nem végig, mert azért az sok lett volna. Ott volt az egész család. De ezek mellett volt karácsony is. Amióta az eszemet tudom, mindig volt karácsonyfánk, de ajándék nem volt. A lényeg az volt, hogy karácsonyfa és gyertya és csillagszóró. De ennek semmiféle vallási jellege nem volt. Ez éppúgy hozzátartozott a hagyományhoz, mint ahogy az én életemben a zsidó ünnepek is hagyománynak számítottak.

Nyaranként Horányba jártunk. A Duna mellett voltak kis telepek, ahol házakat lehetett bérelni meg venni is. Többféle telep volt, a mienk egy olyan jó zsidó társaság volt. Persze nem mindenki volt zsidó, de például ott a telepen semmi antiszemitizmus nem volt. Az unokatestvéreimnek (apai oldali) volt egy házuk, egy nagyon szép faházuk, aminek a bútorait a Cora festette meg, végig ilyen magyaros, tulipános mintája volt az egésznek, fehér bútor és kézzel festve, gyönyörű volt. A háborúban gajra ment, elégették, felhasogatták vagy elvitte valaki, ki tudja?

Volt pingpongasztal és természetesen a víz. Általában anyu, Hedi és én jártunk ki Horányba. Apám nagyon nem volt Duna-barát. Mindig azt mondta: a Dunától félni kell, a víznek nincs korlátja. Mi az anyuval rendszeresen heteket töltöttünk ott, apu nagyon ritkán jött ki. Anyu ment be inkább hozzá. Anyu evezett, és nagyszerűen úszott. Ő tanított meg úszni, természetesen a Dunában.

Télen síelni jártunk a budai hegyekbe. Leesett a hó december elején, és március elejéig biztos lehetett menni. És akkor szépen felültünk a villamosra, fölraktuk a vállunkra a lécet, fölmentünk

Normafához, és akkor síeltünk, Hedi, a Gyula [Blum Gyula, Hedvig férje] és én.

Nagyon jó időszak volt, amikor a 16. Árva Bethlen Kata református csapat cserkésze voltam. Ennek a vezetője tudta megvalósítani azt, szinte példa nélkül az én életemben, hogy hívő volt, és mégis olyan emberi volt, hogy azt el nem lehet mondani. Minden héten volt egy őrsgyűlés, ahol varrni tanultunk, megtanultuk az elsősegélynyújtást, idegenforgalomra felkészítettek bennünket. Természetesen volt Biblia-foglalkozás, torna, és voltak a táborok, amikor elmentünk nyáron három hétre valahova. Ezekben a táborokban mi főztünk, mi takarítottunk, sátorban laktunk vagy barakkban, és csodálatosan jól éreztük magunkat. Volt egyenruha, világos drapp ing, barna nyakkendő és egy barna búrkalapszerű kalap. Ebben a csapatban csak lányok voltunk, úgy 30-40-en.

1944. október 15-én, mint minden megfelelő korban lévő zsidónak számító nőt behívtak a KISOK-pályára, ahol még aznap este szétszították a társaságot. Engem jó néhány társammal együtt Veresegyházra vittek, ahol egy téglagyárban helyeztek el. A felügyeletet egy nyilas keret tartotta. De már másnap átadtak bennünket munkára egy katonai egységnek, amelynek egy zászlós volt a vezetője. A munka lényegében úgynevezett árokásás volt, védelmi árkot ásattak velünk. A katonai vezetés humánusan viselkedett velünk, amit természetesen a nyilasokról kevésbé lehetett mondani. Körülbelül két-három hétig csináltuk ezt a munkát, amikor a katonai vezető egyszer – ez a zászlós – félrehívott, és közölte velem, hogy aznap este orvosi vizsgálaton esik keresztül az egész társaság, és akiket betegnek találnak, azt leszerelik, aki egészséges, azt viszont menetbe állítják, és kiviszik előreláthatólag az osztrák határon túlra. [1944. október 21-én Beregffy Károly, a nyilaskormány honvédelmi minisztere elrendelte, hogy minden 60 éven aluli zsidó férfi és minden 40 éven aluli zsidó nő honvédelmi szolgálatot teljesítsen. A munkacsoportokba szervezett embereket elkülönítették a tényleges honvédségi munkaszolgálatot teljesítőktől, és „sáncásóknak” nevezték el őket. A minisztertanács döntése értelmében a munkaszolgálat és a kisegítő honvédelmi tevékenység a totális mozgósítás miniszterének hatáskörébe került. Az általános mozgósítás kapcsán a zsidótörvények alá eső nőket 16 (Braham szerint 18) és 40, a férfiakat 16 és 60 éves kor között rendelték be honvédségi kisegítő szolgálatra. (Stark Tamás: Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után 1939–1955, Budapest, 1995. MTA TTI.) Október 26-ig kb. 35 ezer zsidót (köztük mintegy 10 ezer nőt) szerveztek munkaszolgálatos századokba, és a főváros déli és délkeleti peremvidékére vezényelték őket. Az életben maradottak többségét november második felében az újlaki téglagyárban helyezték el, és innen indították őket gyalogmenetben Hegyeshalom felé, ahol átadták őket a németeknek, és a Bécset védő „Keleti falat” építették velük. [R. L. Braham: A népiirtás politikája. A holokauszt Magyarországon, ford. Szentmihályi Tamás, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003.] – A szerk.]

Az ő javaslatára azt mondtam este az orvosnak, hogy miómám van, aki ezzel beírt abba a részlegbe, amelyik leszerelt. Tehát én november, talán 10-e és 20-a között hazajöttem. Utána a családom – elsősorban a nővérem hatására, aki azt mondta, hogy egy percre sem maradunk a csillagos házban, mert ez rendkívül veszélyes lehet – elhurcolkodott a lakásból. Hedi már előzőleg, még az én távollétemben megbeszélte az Ajtósi Dürer soron lakó unokatestvérémmel, hogy ott, lévén egy üres lakás, hogy menjünk oda, és rejtőzködjünk el hamis papírokkal – hát hogy mennyire voltak megfelelőek a papírok, arra szerencsére sose került sor, hogy ezt ellenőrizték, mert ezek a papírok, ezek saját magunk gyártotta nagyon gyenge kis hamisított hamis papírok voltak. Apámmal, anyámmal, Hedivel, a nővéremmel együtt kimentünk

ide. Az már csak ott derült ki, hogy ebben a házban voltak az úgynevezett szürke diakonisszák, akiknek a vezetője Margit asszony nagyon sok zsidót mentett [lásd: Slachta Margit]. Ebben a házban éltük meg a felszabadítást, mert ide jöttek be az oroszok. Nem mondom, hogy ez egy nagyon kellemes emlék, mert aznap éjjel én a szüleim alatt aludtam végig az éjszakát, illetve nem aludtam végig: rajtam feküdt az apám és az anyám, hogy eltakarjanak, és a létezésemet szinte nullifikálják, mert hát bizony az oroszok ott a szemünk láttára, illetve énnekem fülem hallatára becstelenítették meg sok asszonyt. A Hedit pedig partizánnak akarták tekinteni, mert a Hedin egy fekete nadrág és egy fekete pulóver volt, és éppen amikor az oroszok jöttek, akkor kenyeret dagasztott, és a keze a kenyértésztával volt tele, és ahogy fölemelte, azt hitték, hogy valami fegyver van a kezében.

Innen egy kisebb kitérővel hazamentünk, de a lakásunkat kifosztva, széthordva találtuk. Hedi lakásában kevesebb kár lett, így mindannyian odaköltöztünk.

A férjemmel való megismerkedés története még a háború előttre nyúlik vissza. A gimnáziumi legjobb barátnőm, aki az érettségi után hamarosan férjhez ment, bemutatott a férje legjobb barátjának. Mindketten, mármint a két férfi, nagy evezősök voltak – a Poseidon Klubban eveztek –, és tekintettel arra, hogy jómagam is sokat jártam a Dunára és eveztem, elkezdtem velük eljárni. Szimpatikus volt Fülöp, de egész más irányban voltam akkor angazsálva, tehát különösebben nem foglalkoztatott. A háború befejeztével, amikor mindenki, aki élve maradt, fontos emberré válhatott az ember életében, mert boldog volt, hogy más is megúsza ezt a szörnyű kavalkádot, egyszer csak május elején megjelent a munkahelyemen, röviddel tulajdonképpen a felszabadulás után. (A munkahelyem a Tükrössy cégnél volt, ami német festékgyárak képviselőjével foglalkozott annak idején, a háború után pedig a meglévő készletével és újabb beszerzésekkel látta el festékek alapjában véve elsősorban a kisiparosokat, de nagyobb gyárakat is.) Természetesen rendkívül örültem, mert hiszen fogalmam sem volt, hogy életben van. A nyakába ugrottam, boldogan üdvözöltem az élők sorában. És amikor ezek után hamar megkérte a kezemet, csak egy kikötésem volt, hogy addig nem megyek hozzá, amíg anyuék lakásában nincs ablak. És akkor Füli csodával határos módon szerzett ablakot, amit a hátán cipelt ide. Szerzett üveget, és akkor megcsinálták az ablakokat, és már nem volt akadálya a házasságnak.

1947-ben született a fiam, és 1950-ben a lányom. Az ő születése előtt már az Anilinnak az ősnél, a Hazai Színezékgyártó Részlegeket Ellenőrző Laboratóriumban dolgoztam, és innen is mentem nyugdíjba elég előkelő pozícióból. Sokat jártam a munkám miatt külföldre. A gyerekeimet nem neveltem zsidó szellemben, más világ volt akkor. Vannak unokáim, sőt hamarosan már két dédunokám is lesz.